

Foteviken är en betydande stad, det luktar dynga överallt!

Ja, Ragnar grävare skräder inte orden där han står och hänger på sin träspade. Spaden är en riktigt fin sak. Den har en järnskodd kant framtill. Det går liksom lättare att gräva då har han precis förklarat för mig. Men nu var det ju det här med dyngan och lukten.

”Varje vår, när snön töar och vattnet står högt på stredena, då ligger möget överallt. Om det bara varit djurmög men vi har ju människoträck också. Det är det där tokiga byrådet fel. De har ju inte byggt några ordentliga avträden. Ett litet sådant har man lagt mitt i stadens stora avloppsdike. Inte undra på att det blir äckligt!”

Ragnar är inte glad. Och ändå var han med och byggde de första husen i den blivande staden. Ja, först skulle ju stadsvallen byggas, ett hiskeligt arbete. Kungen och lagmannen hade med käppar stakat ut den stora halvcirkelformade vallen som skulle omge stadsbebyggelsen. Sedan märkte de ut huvudgatan som löper utmed stranden. Från den satte de sedan av små streden som gick in i själva bebyggelsen. Stredena avgränsade de

olika kvarteren och i varje kvarter fanns två långsamla tomter med en rad av hus i varje. Små gränder eller ”gyder” finns överallt.

”Husen får inte ligga mot varandras tomtgränser – det måste finnas ett vandlöp eller dike mellan dem så regnvattnet kan rinna bort. Men vem ska rensa gränsdikena? Det bråkas hela tiden om det.”

Ragnar grävare pekar ilsket på några förbipasserande stadsbor.

”Titta på han där! I går bråkade han med sin granne om rensningen av diket mellan deras hus. Såg du hans blågula öga? Så går det när grannar umgås med varandra här i staden.”

På frågan vad mannen gör för att livnära sig svarar han surt:

”Det är jag som får uppdraget att gräva bort dyngan ur alla rännorna. Man kan säga att det är jag som får ta hand om skiten i den här staden!”

Bakgrunden: De äldsta städerna i Skandinavien

Under den äldre vikingatiden, från 700-talet och framåt, uppstod i Skandinavien ett antal större, mera tätbebyggda samhällen. Kännetecknande för dessa är att kungamakten eller religionen bör ha spelat en väsentlig roll vid deras tillkomst. Tyvärr finns det inga skrivna källor som direkt berättar om just dessa maktintressen; vår kunskap får endast baseras på arkeologisk information. Problemet med arkeologin är emellertid att den är tämligen "opersonlig". Arkeologen kan med sin spade få fram mängder med intressant fakta om t.ex. vid vilken tidpunkt som en bebyggelse startat, hur husen såg ut, om det funnits någon form av hantverk, vilka föremål man använt sig av och därav utläsa en viss status etc. Man kan utifrån sitt framgrävda material skapa viktiga teorier om historietvecklingen i stort men när det gäller väsentligheter som t.ex. politiska beslut, mänskliga relationer och tankar m.m. står man helt maktlös. Här är det enbart de skrivna källorna som kan vägleda.

Genom de äldsta skrivna källorna vet vi att Skandinavien under den äldre vikingatiden styrdes av ett stort antal småkungar. I t.ex. fredsförhandlingar

mellan danerna och Karl den store år 811 omtalas ett antal beslutsfattare från danernas rike, troligtvis olika kungar. Bl.a. nämns här Osfrid, troligtvis den äldste till namn säkert kände kungen från Skåne. När handelsmannen Wulfstan på 870-talet färdas utmed Östersjöns södra kust omtalar han att Bornholm styrs av en egen kung. I Hedeby, den stora staden vid Slesvig, satt i början av 900-talet en kung med sina söner, en regent som härstammade från svearnas rike långt uppe i norr.

Om vi ska tro de bevarade, skrivna källorna var det först med Harald Hårfager i slutet av 800-talet som de första försöken gjordes att ena Norges många smårika till en gemensam kungamakt. Det skulle dock dröja ytterligare mer än hundra år innan en mera stabilare maktstruktur gjorde sig gällande. För Sverige är situationen mera svår att överskåda. Det tidiga, skrivna källmaterialet är här, jämfört med de övriga Skandinaviska länderna, mycket magert. Visserligen finns det en mycket värdefull handskrift bevarad, Rimberts berättelse om Ansgars missionsverksamhet på 800-talet. I denna får vi lära en hel del om området

Karta över städer och stadslignande samhällen som omtalas i artikeln.

Staden Birka låg på ön Björkö i Mälaren. Ett flertal utgrävningar på själva stadsområdet, den s.k. "Svarta jorden" har givit ett rikhaltigt material som gjort det möjligt att rekonstruera huvuddragen i den vikingatida bebyggelsen. På bilden ses ett parti av "Svarta jorden" i förgrunden och "Borgberget" i bakgrunden.

i Jylland i Danmark samt om Birka uppe i Mälaren. Övriga delar av Skandinavien lyser däremot helt med sin frånvaro i denna berättelse.

Det råder emellertid ingen som helst tvekan om att Sverige vid denna tid varit uppdelat i en mängd små kungarikerna. Den s.k. "Ynglingasagan", om än nedtecknad långt senare, beskriver händelserna i Mellan-Sverige under 600- och 700-talen. I sagan berättas om de mäktiga kungarna som satt i Uppsala men också om kungar i Värmland och i Sörmland, långt väster respektive långt söder om Uppsala. Det berättas också om kungarna i Vikenområdet, alltså nuvarande Oslofjorden i södra Norge.

Än i dag heter ett av Sveriges landskap Småland, dvs. de små landen eller rikena. I denna skogiga obyggd har det funnits inte mindre än 12 områden vilka säkert vardera styrts av en egen kung eller storman. Namnet på dessa rikena var Finnveden, Vista, Tveta, Vedbo, Njudung, Kinda, Thust, Sevede, Aspeland, Handbörd, Varend och Möre. Intressant att notera är att de små öarna i södra Danmark fram till åtminstone 1500-talet också kallades för "smålanden". Också här ett exempel på mindre kungadömen under vikingatiden och bakåt.

Det som vi i dag känner som Norge, Danmark och Sverige var alltså fram till den yngre vikingatiden uppdelat i en stor mängd centralbygder med egen makt. Självkänt kan dessa centralbygder eller mindre rikena ha haft några mera betydande centralorter med en tätare bebyggelse. På Själland har t.ex. Lejre nära Roskilde varit en sådan centralplats och troligtvis kungasäte. Några större stadsliknande samhällen fanns dock antagligen inte. När större centralplatser som t.ex. Uppsala i Uppland, Helgö i Sörmland samt Uppåkra och Ravlunda i Skåne ändå existerat kan det beror på att dessa orter varit centrum för den hedniska religionen.

Hedeby och Ribe är bland de första stadsliknande samhällena i Skandinavien. Hedeby var under vikingatiden Danmarks mest betydande handelsstad. Den äldsta bebyggelsen går ner till andra hälften av 700-talet. Vid mitten av 900-talet byggdes runt staden en jättelik, halvcirkelformad vall. Missionären Ansgar besökte på 820-talet både Hedeby och den längre norrut belägna handelsorten Ribe. Ansgar begav sig därefter till Birka, ett dåtida stadsliknande samhälle på Björkö i sjön Mälaren. Förutom dessa tätorter kan

Karta över de olika vikingarikena i Småland. Svarta och röda punkter anger runstenar.

nämnas den stora handelsplatsen Kaupang i södra Norge, Köpingsviks stora handelsplats på Öland och Paavikens handelsplats på Gotland.

Gotland var den stora ön mitt i Östersjön. Under vikingatiden var emellertid också den södra Östersjö-kusten av stort intresse för handelsidkande nordbor. Här låg den stora staden Jumne, troligtvis våra dagars Wollin. Att Jumne var en av de största städerna runt Östersjön för tusen år sedan framgår inte minst av historieskrivaren Adam av Bremen som ca 1070 författade sina fyra böcker om länderna runt detta stora hav. Om Jumne skriver han följande:

”Vid Oders mynning, där floden flyter ut i de skytiska träskan, finns den berömda staden Jumne som är en mycket besökt ankarplats för de vilda folken och de grekiska kristna som bor i dess omnejd. Den är minsann den största av alla städer som finns i Europa och där bor slaver, tillsammans med andra folk, både greker och barbarer. Till och med ditresta sachsare

Att det i Skandinavien också funnits enstaka större tätbebyggelser även före 700-talet är Uppåkra söder om Lund ett bevis för. Här har arkeologerna kunnat lokalisera ett enormt stort område med bebyggelse från 100-talet fram till det sena 900-talet. I centrum av bebyggelsen har legat ett tempel och direkt invid detta en stor hallbyggnad.

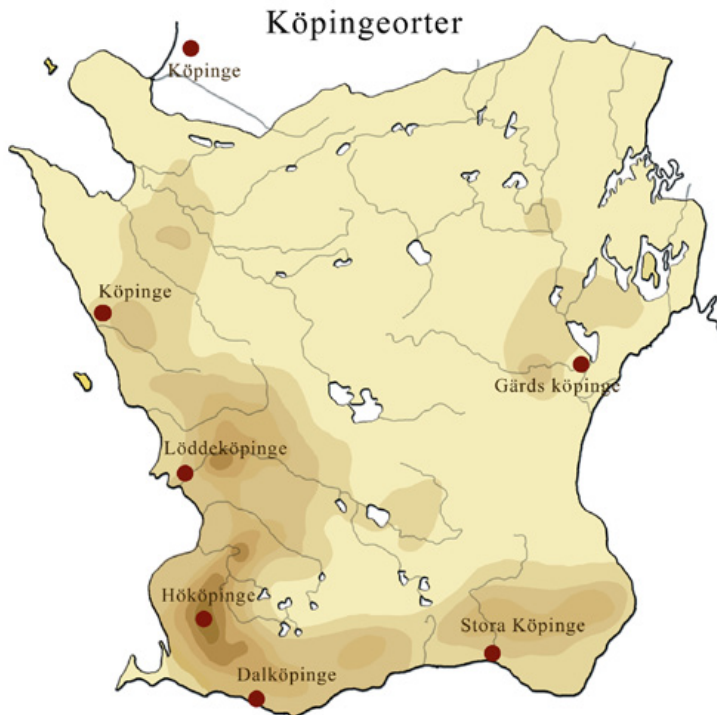

Hur ska man karakterisera Uppåkra? Eftersom det inte finns några som helst skrivna källor om detta samhälle bevarade och därmed också inga uppgifter om vilka som haft makten är det näst intill omöjligt att sätta in bebyggelsen i relation till t.ex. samtida stadsbildningar i övriga Europa. Var det templet och religionen som varit viktigt för Uppåkra eller var det handeln? Att det varit ett rikt samhälle vittnar de arkeologiska fynden om men de säger samtidigt mycket lite om sociala relationer och maktstrukturer.

I slutet av 900-talet uppförde Harald Blåtand en ringborg sex kilometer norr om Uppåkra. Kring denna samlades en ny bebyggelse, staden Lund. Uppåkras betydelse minskade därmed helt.

Utgrävning av den stora hallbyggnaden i Uppåkra.

Köpingarna var föregångare till städerna och de var internationella handelsplatser för de olika skånska centralbygderna. Kartan visar tydligt hur dessa låg utmed kusterna i de kyrktätaste områdena.

har fått tillåtelse att bo där på lika villkor under förutsättning att de inte talar om att de är kristna. Detta därför att alla fortfarande är fångna i hedniska seder och vanföreställningar. Trots detta kan man inte finna något folk som är mera hederligt och vänliga när det gäller livsstil och gästfrihet. Staden är rik på handelsvaror från alla nordiska folk och inget som man önskar eller som är sällsynt saknas där.

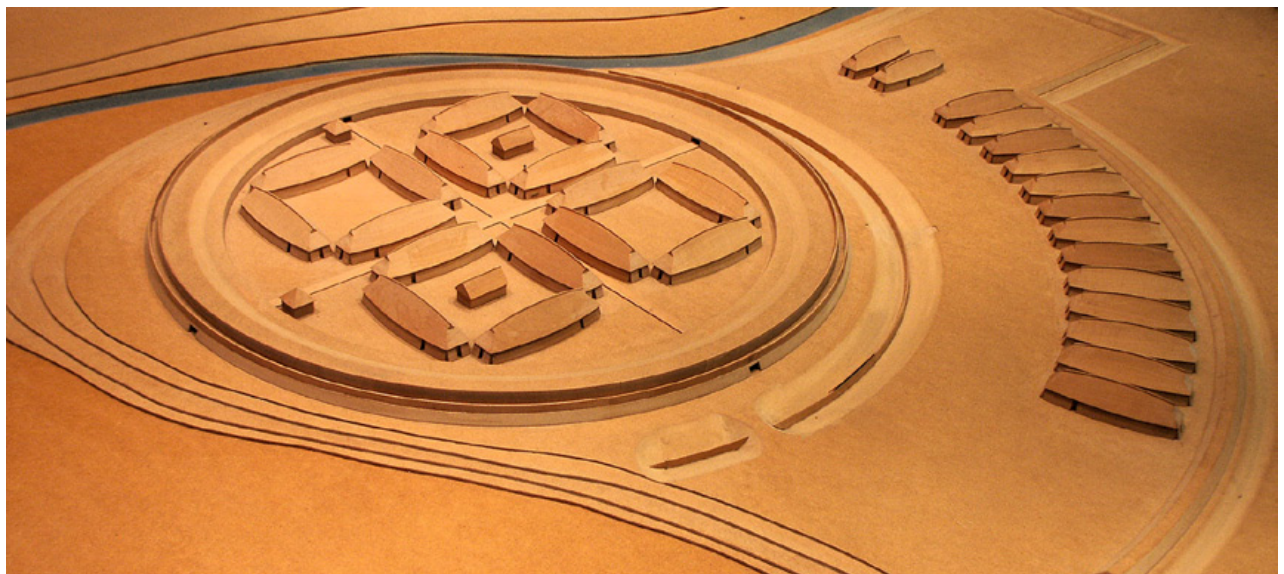
I Jumne finns Vulcanus gryta, som innevånarna kallar den grekiska elden. Här kan man se Neptunus

i trefaldig uppenbarelseform. Denna ö kringflyts nämligen av tre vatten, av vilka man påstår att ett har grönt utseende, ett annat nästan vitt och att det tredje sjuder i vilt uppror på grund av ständiga stormar.”

I Skåne fanns det under den äldre vikingatiden speciella internationella handelsplatser, s.k. ”köpingar”. Inte mindre än sex sådana köpingar finns utmed de skånska kusterna. I två av dessa har arkeologiska undersökningar gett dateringar på bebyggelsen. Dessa platser verkar ha fungerat från 800-talet e.Kr. fram till ca 1000 e.Kr. Det kan här röra sig om bosättningar av mera tillfällig karaktär, typ årligen återkommande marknader etc. En köpingeort har också funnits vid Laholm i Halland. Laholm är Hallands äldsta stad.

Under kung Harald Blåtand, död ca 986, skapas, eller i varje fall konsolideras, ett sammanhållande rike med namnet Danmark. Förutom det nuvarande danska huvudområdet innefattade detta rike också de västra och södra delarna av Skåne, den svenska Västkusten samt Oslofjordsområdet eller det s.k. Vikenområdet. Kungen har med tvång införlivat dessa områden. Detta vittnar bl.a. de många ”trelleborgarna” om. Dessa var speciella ringborgar med plats för stora soldatgarnisoner. Borgarna ligger alla på strategiska punkter. Kännetecknande verkar vara att det strax utanför varje ringborg rests en kristen kyrka, vigd till helgonet S:t Clemens. Kungen skryter också på den stora runstenen från Jelling om att det var han som kristnade danerna.

Sedan gammalt är flera sådana här trelleborgar kända i Danmark. I Jylland ligger Aggersborg och Fyrkat, på Fyn den s.k. Nonnebacken vid Odense samt Trel-

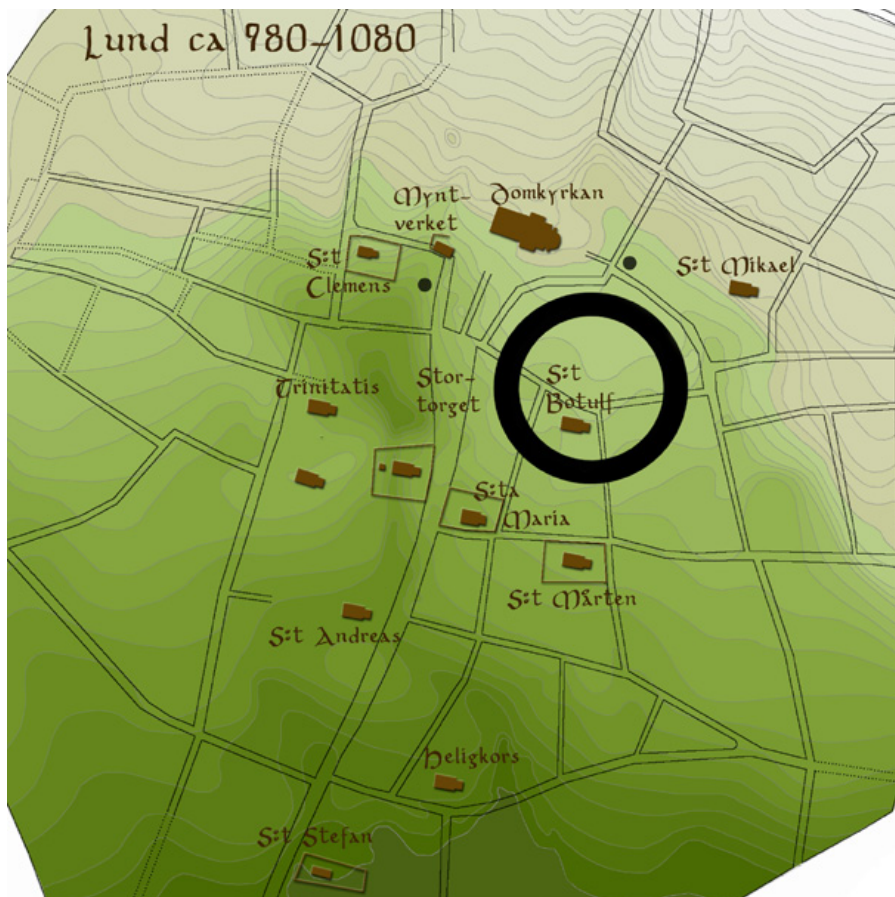
Innanför ”trelleborgarnas” cirkelrunda vallar låg de stora garnisonshusen i systematiskt grupperade fyrkanter. Modellen visar ringborgen vid Trelleborg på Sjælland.

Mitt i Köpenhamn har det legat en rund försvarsanläggning med vall och framförliggande vallgrav. Denna borg har anlagts innan staden uppkommit och kulturlager hunnit bildas. Strax utanför vällen har legat en Clemenskyrka i trä.

leborg på Själland. Till dessa ska numera tillfogas några tänkbara borgar i Köpenhamn, Roskilde, Foteviken, Lund, Borgeby, Helsingborg, Laholm och Oslo, platser som alla har tidiga kyrkor direkt utanför de tänkbara borgområdena. I Roskilde, Köpenhamn,

Lund, Helsingborg, Laholm och Oslo känner man dessa kyrkornas skyddshelgon. På alla platser är det S:t Clemens som hyllats. Clemenskyrkan i Oslo är t.ex. den äldsta påträffade träkyrkan i staden med gravar som har daterats från 980-talet och framåt. Detta

Karta över Lund som visar stadens ursprungliga topografi. Ju ljusare partier desto högre liggande marker.

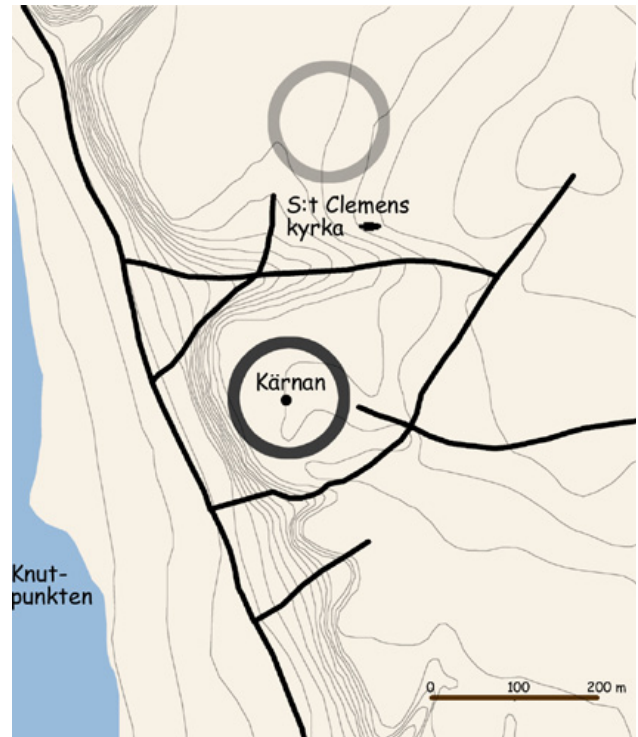
stämmer väl in med trelleborgarnas anläggningstid och de skriftliga källornas vittnesbörd om kung Harald Blåtands maktintresse i södra Norge.

Vad gäller stadsliknande bebyggelser i Skandinavien från den yngre vikingatiden kan i det dåtida Danmark nämnas Viborg och Aarhus i Jylland, Roskilde och Köpenhamn på Själland samt Helsingborg och Lund i Skåne. I Norge försvann Kaupang och istället uppstod platser som t.ex. Sarpsborg och Oslo. Längre norrut utvecklades Trondheim, dåtidens Nidaros, till en stad av stor betydelse, inte minst efter det att kung Olof Digre stupat år 1030, begravts i staden och förklarats som helgon. I Sverige försvann i slutet av 900-talet Birka och ersattes av staden Sigtuna. På Gotland verkar handelsplatsen Paaviken ha ersatts av Västergarn med sin alltjämnt delvis bevarade stadsvall som löpt i en halvcirkel runt bebyggelsen. Redan efter en kort tid distanserades dock denna ort av det tidiga Visby lite längre norrut vid kusten. I Sveriges inland var Skara tidigt en betydande ort i Västergötland. Linköping i Östergötland har säkert också anor ner i sen vikingatid. Staden är nämligen placerad mitt i ett vikingatida centralområde.

Lund anlades av Harald Blåtand när denne lade ner den hedniska huvudorten Uppåkra runt år 980. I stället påbörjas uppbyggandet av en ny stad eller stadsliknande samhälle norr om Höje å. Här anlade kungen troligtvis en av sina "trelleborgar". Direkt utanför den ena porten har han också uppfört en träkyrka, helgad till S:t Clemens. På samma sätt bör kungen ha anlagt en trelleborg i Helsingborg. Ortnamnet med efterledet "borg" omtalas nämligen redan år 1085. Den enda borgtyp som man känner tidigare än detta år i Danmark är just Haralds "trelleborgar". Även här

Staden Skanör med kyrka och borg uppkom runt 1200.

Karta över Helsingborg med den medeltida Kärnan inlagd. På kartan visas läget för den vikingatida Clemenskyrkan och en tänkbar ringborg norr därom.

har det i direkt anslutning till den troliga trelleborgen funnits en Clemenskyrka. Utgrävningar har visats att denna bör ha anlagts i slutet av 900-talet. Man har också funnit antydningar efter en bågformad vallgrav vilket väl stämmer med en "trelleborgs"-konstruktion.

Till de skånska städerna under 1000-talet ska också infogas orten Lomma strax norr om Malmö. I kung Knut den heliges donationsbrev till Lunds domkyrka år 1085 omtalas denna ort som stad. Rester efter en halvcirkelformad stadsvall har dokumenterats på kartmaterial från 1700- och 1800-talet. Lomma som stad försvann dock snabbt; före 1230-talet hade orten blivit en vanlig kyrkby.

Det grundades städer i Skåne även på 1100-talet. Tommarp strax väster om nuvarande Simrishamn var en sådan viktig stad för sydöstra Skåne. Vid utgrävningar har påträffats mängder med tackjärn av hög kvalitet vilket indikerar att staden under slutet av 1100-talet kan ha varit utförselort för myrmalmsproduktion. Tänkbara avsättningsområden är norra Polen där just vid denna tid ett flertal handelsstäder grundades.

Längre norrut, strax söder om nuvarande Kristianstad, grundades staden Vä. Vid mitten av århundradet omtalas också Åhus. Denna stad ska kungen ha gett som försoningsgåva till ärkebiskopen i Lund. Kung-

ens folk hade brutit sig in i domkyrkan. En version berättar att man hissat upp ärkebiskopen i en korg under valven, en annan att man spärrat in honom högt upp i ett av domkyrkans torn. Ärkebiskopen ägde också staden Trelleborg vid den skånska sydkusten. Som stad måste denna ha fungerat redan i slutet av 1100-talet.

1200-talet blev den epok då mängder av köpstäder grundades runt omkring i Danmark. Nästan samtliga låg vid kusterna. Det var den tyska Hansans uppkomst under slutet av 1100-talet som öppnade möjligheter för en intensiv handel över haven. Speciellt

fiskhandeln fick då sitt stora genombrott eftersom tyskarna kunde föra konserveringsmedlet salt till Danmark. Tidigare hade bristen på denna vara omöjliggjort fiskexport i stor skala.

Skånska städer med ursprung i 1200-talet var Skanör från början av 1200-talet, Ystad från första hälften av 1200-talet, Malmö från mitten av århundradet och Simrishamn och Falsterbo från senare delen av 1200-talet. Malmö kan med rimlig sannolikhet knytas till den stad i Skåne med en borg på stranden som ärkebiskop Jacob Erlandsen enligt skriftligt källmaterial ska ha anlagt året 1254.

Rekonstruktionsmodell över strandbebyggelsen i vikingastaden Birka.

Detta häfte är framtaget av Fotevikens Museum 2010.
Redaktör: Sven Rosborn.

AmaProf

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

Interreg IVA
ÖRESUND - KATTEGAT - SKAGERRAK